

Turecko o říši a brzy také o sultána i kalifát. Jediné, co zůstalo, bylo vojsko, pro jehož vytvoření to vše bylo obětováno.

V nesnášenlivosti, kterou následovníci Clausewitze a Moltkeho pociťovali vůči svým tureckým žákům, byla vpsledku ironie. Neboť kolaps turecké říše v roce 1918 se samozřejmě časově shodoval s kolapsem jejich říše, k němuž došlo z naprosto stejné příčiny. Bylo jí vědomé rozhodnutí rozpoutat válku kvůli špatně pochopeným politickým cílům. „Mladí Turci“ – všichni horlivě se účastníci „pokřesťanství“ sultánova vojska – vstoupili do války na straně Německa, protože věřili, že tak učiní z Turecka silný stát. Německo šlo do války, protože věřilo, že už samotný vstup do války postačí k tomu, aby se silným státem stalo Německo. Také Clausewitz by bezpochyby cítil to samé. Toto kulturní překroucení vyhlídek bylo předzvěstí zániku jak tradiční německé kultury, tak kultury kalifových služebníků.

### SAMURAJOVÉ

Téměř ve stejnou dobu, kdy mameluci podléhali střelnému prachu, zajistila si jiná vojenská společnost na opačném konci světa přežití tím, že se jednoznačně postavila na odpor okolnostem, které ji ohrožovaly. V šestnáctém století byla japonská třída nositelů mečů konfrontována s hrozbou palných zbraní. Nalezla prostředky, jak zbavit Japonsko palných zbraní a tak prodloužit svou společenskou převahu o dalších 250 let. Zatímco západní svět, který se s Japonskem krátce seznámil v šestnáctém století, se komercializoval, organizoval zámořské plavby, industrializoval se a prodělával politickou revoluci, japonští samurajové uzavřeli zemi okolnímu světu, vykořenili ta předmostí cizího náboženského a technologického vlivu, jimž se podařilo do země vetřít, a zabarikádovali se tradicemi, podle nichž žili a vládli po tisíc let. Takové hnutí myslí má své obdoby – silně se projevovalo v Číně v devatenáctém století –, avšak výsledek v Japonsku byl jedinečný. Navzdory své jedinečnosti je však tento výsledek jenom důkazem, že politická logika nemusí dominovat vedení války a že naopak kulturní formy, pokud najdou silné zastánce, mohou převládnout nad nejhrouběji zakořeněnou touhou zvolit si za cestu vedoucí k vítězství technické prostředky, obzvláště když cenou za vítězství by mělo být zavržení starobyklých a v úctě chovaných hodnot.

Samurajové byli, zhruba řečeno, japonskou feudální a rytířskou třídou. Za svůj vznik vděčili vnější izolovanosti Japonska a vnitřní rozdělenosti ostrovů horskými hřebeny. Vůdcové japonských údolních klanů (podobní „úrodním pánům“ osmanské Anatólie) zachovávali věrnost císaři, jehož starobyklý rodokmen byl chován v hluboké úctě, ale jehož moc byla čistě formální. Od sedmého století po Kristu, když klanový náčelník Fudžiwara Kamatari zavedl ústřední vládu vytvořenou po vzoru podobné vlády dynastie T'ang v Číně, byla moc účinně uplatňována klanovou rodinou, nejprve jeho vlastní, potom rodinami úspěšnějších rivalů. Rivalové mohli soupeřit a konečně si uzurpovat Fudžiwarovu moc díky tomu, že měli právo vybírat daně. Z Číny byl pod dohledem státu importován buddhismus a v důsledku neuváženého rozhodnutí byly buddhistické kláštery osvobozeny od daní. Jejich svěťští sousedé si brzy přisvojili podobné výsady a zároveň si vynutili praxi, podle

níž rolníci platili daně přímo lokálním klanovým náčelníkům. S bohatstvím, které toto vybírání daní přineslo, nejprve jedna a potom další panské rodiny ovládly císařský dvůr, až nakonec ve dvanáctém století tehdejší držitel moci přiměl tehdejšího vládce, nedospělého císaře, aby mu udělil titul *Sei-i-tai-Šogun* neboli generalissimus. Joritomo, první šogun, vytvořil nové sídlo vlády zvané *Bakufu*, doslova „táborový úřad“, a vláda od té doby vykonávala centralizovanou moc až do devatenáctého století, kdy za restaurace v období Meidži byli tehdejší poslední údolní magnáti svrženi a skutečná moc se tak vrátila dvoru, i když ne císaři.

Šogun, vůdcové ostatních vojenských klanů a jejich samurajští následovníci (velká třída válečníků, kteří se vyznačovali právem nosit dva meče a trvali na svém urozeném postavení), kteří mezi sebou opakovaně soupeřili o nadvládu, nebyli pouhými lupiči, jak tomu bylo tak často u jejich středověkých evropských protějšků. Byli to jistě odvážní a talentovaní válečníci. Prokázali to v minulosti tím, že uštědřili drtivou porážku Mongolům, kterým se podařilo roku 1274 vkročit na půdu japonského souostroví. (Byl to protipól jejich pronikání do arabského světa v roce 1260.) Když se Mongolové v roce 1281 znovu pokusili o invazi, zničil většinu jejich loďstva tajfun, takže se stáhli, aby se už nikdy nevrátili.

„Styl“ byl ústředním bodem samurajského způsobu života – styl v oblékání, ve zbroji, zbraních, v ovládání zbraní a v chování na bojišti. V tom se příliš nelišili od svých rytířských současníků ve Francii a v Anglii. V kulturních názorech se však lišili do značné míry. Japonci byli vzdělaní lidé a literární kultura samurajů byla velmi rozvinutá. Největší šlechtici Japonska, ti, kteří sídlili u dvora božského, ale moci zbaveného císaře, vůbec nehledali válečnickou proslulost, nýbrž prahli po literární slávě. Jejich příklad udával tón samurajům, kteří si všichni přáli být známi jak pro své šermířské umění, tak jako básníci, buddhismus ve své zenové formě, kterou přijali samurajové, povzbuzoval k meditativnímu a poetickému náhledu na svět. Největší válečníci feudálního Japonska byli proto také lidmi myslí, ducha a kultivovaných smyslů.

Feudální Japonsko bylo politicky chaotické v důsledku endemického soupeření o šogunát, ale chaotické do přijatelného stupně. Začátkem šestnáctého století se krvavé sváry vymkly z rukou a společenský řád byl ohrožen. Samozvanci a někdy obyčejní bandité svrhávali právoplatně ustanovené vůdce, moc šoguna začala být podobně fiktivní jako moc císařova. Pořádek byl znovu nastolen v letech 1560–1616 třemi po sobě následujícími výjimečnými, silnými vůdci, kteří jednali ve jménu šoguna. Byli jimi Oda Nobunaga, Tojotomi Hidejoši a Tokugawa Iejasu. Systematicky odnímali moc buddhistickým klášterům, nezvedeným klanovým náčelníkům a zločinným bandám mužů bez pána. Obnovení klidu a pořádku dovršil Iejasu obležením pevnosti Ósaka v roce 1614. Bylo to poslední opevněné útočiště jeho nepřátel a po jeho dobytí nařídil zničení všech hradů v Japonsku, které nebyly trvale obydleny. Jeho autorita byla taková, že zničení hradů, které zabralo evropským králům desítky let, skončilo v několika dnech.

Vynikající vojevůdcovské vlastnosti samy o sobě nevysvětlovaly znovunastolení ústřední moci. Oni tři silní vůdci byli navíc zastánci nové zbraně. Portugalští plavci přivezli roku 1542 do Japonska děla a ruční palné zbraně. Účinnost střel-

ného prachu udělala na Odu Nobunagu tak velký dojem, že vyzbrojil své armády mušketami a rezolutně oprostil japonský způsob vedení boje od rituálů. Až dosud japonské bitvy v duchu tradice začínaly tak (podobně jako bylo ve starověku téměř na celém světě zvykem zahájit válku soubojem předních bojovníků), že vůdčí muži na každé straně na sebe pokřikovali výzvy, představovali se a vystavovali na odiv své zbraně a zbroj. Tento rituál pokračoval dokonce i po zavedení palných zbraní, ale Oda Nobunaga nehodlal nic takového trpět. Naučil své mušketýry střílet v salvách z řad až tisíc mužů a v rozhodující bitvě u Nagašina v roce 1575 smetl nepřítele přívalem ohně.<sup>41</sup> Byla to revoluční změna proti bitvě u Uedahary roku 1548, kdy strana vlastníků palné zbraně propásla šanci je použít, protože nepřítel zaútočil meči okamžitě poté, co rituál skončil.

Nadvláda, které dosáhli tito silní vůdcové, mohla zajistit nadvládu palných zbraní, ale výsledkem byl přesný opak. Do konce sedmnáctého století bylo používání palných zbraní v Japonsku téměř vymýceno a zbraně samy se staly velikou raritou. Jen hrstka Japonců věděla, jak vyrábět ruční palné zbraně či odlévat děla, a většina zachovaných děl byla vyrobena před rokem 1620. Tento stav trval až do poloviny devatenáctého století, kdy příplutí „černých lodí“ komodora Perryho do Tokijského zálivu v roce 1854 znovu rezolutně postavilo Japonsko před naléhavý požadavek zavedení střelného prachu. V uplynulých 250 letech se však Japonci naprosto obešli bez použití střelného prachu. Popud k tomu, aby se jej sami vzdali, přišel od posledního silného vůdce, Tokugawy Iejasu, jehož pacifikační úsilí vyvrcholilo jmenováním šógunem. Jak a proč postavil palné zbraně mimo zákon?

„Jak“ je snadné vysvětlit. Nejprve přišlo všeobecné odzbrojení obyvatel zahájené v roce 1587 jeho předchůdcem Hidejošim, který nařídil, že všichni kromě samurajů musejí odevzdat všechny zbraně – jak palné zbraně, tak i meče – vládě, která oznámila, že hodlá kov použít ke konstrukci ohromné sochy Buddhy. Účelem programu samozřejmě byla další pacifikace Japonska nastolením monopolu zbraní pro vojenskou třídu, která byla pod kontrolou vlády. Evropské vlády uzákonily ve věku střelného prachu podobná opatření, ačkoliv jim trvalo desetiletí, než dosáhly svého cíle. V Japonsku, kde spravedlnost byla brutální a kategorická, bylo cíle dosaženo okamžitě.<sup>42</sup>

Potom od roku 1607 Iejasu zavedl systém, který výrobu ručních palných zbraní a děl centralizoval a ustanovil jediným právoplatným nákupcím vládu. Všichni lijci děl a puškaři dostali nařízení přestěhovat své dílny do města Nagahama, čtyři nej přednější puškaři byli povýšeni do stavu samurajů (tak byla zajištěna jejich loajalita třídě, jež měla povoleno nosit meč) a byl uveřejněn výnos, že nesmí být vyřízena žádná objednávka zbraní, pokud nebude schválena vládním zmocněncem pro palné zbraně. Ten byl naproti tomu ochotný schválit jediné objednávky učiněné vládou, která navíc výrazně snížila nákupy, takže až do roku 1706 se v Nagahamě vyrábělo v sudé roky 35 velkých doutnákových zámků a v liché roky 250 malých. Vzhledem k tomu, že se zbraně distribuovaly mezi třídu asi půl milionu válečníků – kteří je používali výhradně k ceremoniálním procesím –, bylo takové množství zcela zanedbatelné. Kontrola zbraní fungovala. Japonsko vystoupilo z věku střelného prachu.

Ale proč? To je daleko složitější otázka. Palné zbraně byly nesporně symbolem cizího pronikání. Nelogicky, ale nevyhnutelně byly spojovány se šířením křesťanství portugalskými jezuitskými misionáři, kteří byli považováni za zvěstovatele invaze – invaze podobného rozsahu, v jejímž důsledku se nedávno Filipíny staly majetkem Španělska – a Iejasův následovník Hidetada nesmlouvavě prosadil potlačení a zapovězení nařízení, které jeho předchůdci opožděně zavedli. Šógunův podezíravý náhled na křesťanství a všechny jeho průvodní jevy byl ještě posílen povstáním v Šimabaře, které rozpoutali v roce 1637 domorodí křesťané, používající v boji palné zbraně. Když bylo po všem, moc šógunátu Tokugawa zůstala neohrožena dalších 200 let a uzavření země proti cizincům a cizímu vlivu, zavedené rok předtím, bylo dovršeno.

Dalším projevem sklonu k šovinismu bylo patrně jediné japonské zahraničně-politické dobrodružství, vpád do Koreje v roce 1592, očividně zamýšlený jako přípravný tah k příliš ambiciózní agresi proti Číně, jež skončila neúspěšně v roce 1598. Avšak daleko důležitější než odmítnutí cizího vlivu a daleko fundamentálnější bylo zjištění, že palné zbraně způsobují sociální nestabilitu. Palná zbraň v rukou prostých lidí či lupičů mohla svrhnout i toho nejurozenějšího šlechtice, jak věděl každý evropský rytíř věku střelného prachu. Cervantesův Don Quijote jej odsuzoval jako „vynález, jenž umožňuje podlé a zbabělé ruce připravit o život statečného rytíře“.<sup>43</sup>

Třetím důvodem pro kontrolu zbraní v Japonsku byla skutečnost, že vůbec mohla být zavedena. Evropané mohli odsuzovat vliv střelného prachu na způsob života, kterému dávali přednost, ale vzhledem k otevřené hranici na jihovýchodě, do níž osmanští Turci nadšeně bušili z velkých děl, neměli jinou možnost než reagovat stejným způsobem, pokud mělo křesťanství přežít. Jakmile křesťanství rozdělila reformace (přesně v okamžiku, kdy technologický vývoj přišel s pohyblivými dělem a spolehlivými ručními palnými zbraněmi), padly zábrany předtím, aby křesťan střílel na křesťana. Žádný takový činitel v Japonsku nepůsobil. Vzdálenost a reputace jeho obyvatel chránily Japonsko před evropskými mořeplavci. Čína neměla ani válečné námořnictvo, ani dispozice, aby Japonsko napadla. A další případní dobyvatelé neexistovali. Vnitřně si Japonsko vybudovalo silnou kulturní jednotu, přestože bylo rozděleno na třídy a frakce. Střelný prach proto nebyl zásadně důležitý pro státní bezpečnost a jako prostředek k vítězství nebyl ani vyhledáván frakcemi, které byly navzájem ideologicky nepřátelené.

Střelný prach byl rovněž neslučitelný s étosem japonského válečníka v době, kdy měl tento étos silné zastánce. Šógunát Tokugawa byl něčím daleko více než jen politickou institucí. Byl to kulturní nástroj. Historik kultury G. B. Sansom napsal:

Neomezoval se pouze na vykonávání funkcí výběrčího daní a udržovatele pořádku, ale vzal na sebe také úkol usměrňovat morálku lidí a předpisovat jim, jak se mají chovat, do nejmenších podrobností. Lze pochybovat o tom, zdali předchozí historie zaznamenává ambicióznější pokus ze strany státu zasahovat do soukromého života každého jedince a tak ovládat myšlenky stejně jako činy celého národa.<sup>44</sup>

Obzvláštní pozornost byla věnována ovládní myšlenek a činů třídy, která směla nosit meč, jedinou příručkou o ovládní zbraní srovnatelnou s výukou zdvořilosti v Japonsku byla příručka o samurajském meči. Tokugawové a jejich předchůdci snad mohli využít střelný prach pro účely své *Realpolitik*. Jakmile však posloužil jejich záměru dosáhnout moci, stal se jim střelný prach a všechny palné zbraně trnem v oku.

Kult meče měl mnoho zdrojů. Byl rozvíjen zen buddhismem, jenž zdůrazňoval „dva nejvyšší ideály – věrnost a lhostejnost k fyzickému strádání“. Byl posílen kulturou válečnické třídy, „kulturou, která věnovala úzkostlivou pozornost tomu, aby život a umění byly formální, obřadné a elegantní“. Japonský šerm, stejně jako šerm evropských mistrů, byl stejnou měrou uměním jako řemeslnou zručností, ovládanou pravidly o držení těla a o pohybech, které ztělesňovaly japonský důraz na „styl“ v každém ohledu existence.<sup>45</sup> Zdá se, že to také bylo výrazem japonského přesvědčení o důležitosti spojení s přírodou a s přírodními silami, protože svalová námaha je „přirozená“, zatímco chemická energie střelného prachu není. Nepochybně to souviselo s japonskou úctou k tradicím, neboť nejenže šerm sám byl tradicí, ale i nejlepší meče byly často dědictvím starověku, měly svá vlastní jména a předávaly se z otce na syna stejně jako rodinné jméno (což samo o sobě bylo výsadou nositelů mečů).

Takové meče jsou dnes sběratelskou vzácností. Avšak nejsou to jenom krásné starožitnosti. Prvotřídní samurajské meče byly nejlepšími chladnými zbraněmi, jaké kdy byly vyrobeny. Jeden historik tažení proti střelnému prachu zaznamenal:

V Japonsku existuje film, jenž ukazuje, jak je kulometná hlaveň přesečnuta vejplů mečem ukutým v dílně Kanemota II., velkého mečíře patnáctého století. I když se to zdá nepravděpodobné, člověk si musí uvědomit, že kováři jako Kanemoto železo kovali a překládali a znovu kovali den za dnem tak dlouhou, dokud čepel meče neobsahovala zhruba čtyři miliony vrstev kvalitně vykované oceli.<sup>46</sup>

Je samozřejmě nemožné odzbrojit kompletně obyvatelstvo, když jsou po ruce kosa a cepy. Avšak nástroje každodenního života jsou ubohými prostředky k boji proti takovým specializovaným zbraním. Tím, že klan Tokugawů zajistil, že na meče měli monopol válečníci, zajistil samurajům místo na vrcholku japonské společnosti.

Logika Tokugawů nebyla logikou Clausewitze. Ačkoliv Clausewitz byl očividně přesvědčen, že jeho analýza charakteru válečnictví je nezávislá na hodnotách, byl nicméně nakažený tehdejší evropskou vírou, že lidstvo je přirozeně zatahováno do „politiky“ či do „politické aktivity“ a že politika je dynamická už samotnou svou podstatou, dokonce „pokroková“. To byl názor, který se setkal s naprostým nesouhlasem vévody Wellingtona, rozeného konzervativce a zásadního nepřítel francouzské revoluce. Clausewitz patrně politiku skutečně chápal jako autonomní činnost, prostor, kde se setkávají rozumové formy a emocionální síly, v němž rozum a city jsou determinanty, ale v němž kultura – ono velké břemeno sdílených

názorů, hodnot, asociací, mýtů, tabu, imperativů, zvyků, tradic, chování a způsobů uvažování, řeči a uměleckého výrazu, které zatěžuje každou společnost – nehraje určující roli. Reakce Tokugawů ukazuje, jak se mýlil, neboť velice dobře demonstruje skutečnost, že válka může být, kromě jiného, také pokračováním kultury svými vlastními prostředky.

## KULTURA BEZ VÁLKY

Clausewitzovo přesvědčení o nadřazenosti politiky spíše než kultury však nebylo jenom jeho vlastním přesvědčením. Byl to postoj západních filozofů již od Aristotela a během Clausewitzova života se mu dostalo mocného posílení velkou přehlídkou čistě politických myšlenek (které samy o sobě byly produktem žijících filozofů, jakými byli Voltaire a Rousseau), svobodným vystoupením proti vášním a předsudkům na ulicích Paříže. Války, které Clausewitz znal, války v nichž bojoval, byly válkami francouzské revoluce a onen „politický motiv“, který vždycky hledal jako urychlující a řídicí faktor vedení války, byl přinejmenším zpočátku vždycky přítomen. Evropské dynastické státy se oprávněně obávaly, že francouzská revoluce je hrozbou monarchii. Válka se jasně jevila jako „pokračování politiky“.

Je také nutné uvědomit si, že Clausewitz jako historik neměl žádné vodítko, jež by mu umožnilo rozpoznat důležitost kulturních faktorů v lidských záležitostech. Srovnávací historii, která je matkou historie kulturní, si ne zvolil za svůj přístup žádný vůdčí historik, kterého by si Clausewitz mohl vzít za vzor. Sir Isaiah Berlin v jedné z poct, které vzdával otci srovnávací historie, Giambattistovi Vicovi, dokonale shrnul ducha osvícenectví jako víry, že „byla nalezena univerzální metoda řešení základních otázek, které trápily lidstvo ve všech dobách – metoda, jak zjistit, co je pravdivé a co je nepravdivé ve všech oblastech lidského vědění“.<sup>47</sup>

Největší publicista osvícenectví, Voltaire, přestože byl zastáncem rozšíření historického bádání, jež by zahrnulo společenskou i hospodářskou činnost a jejich vlivy, byl pevně přesvědčen, že jediným předmětem hodným historického zkoumání jsou vrcholky, nikoliv propasti toho, čeho lidstvo dosáhlo... „Jestliže nám nemáte říci nic jiného,“ prohlašoval Voltaire, „než že jeden barbar na březích Amudarji a Syrdarji nastoupil po jiném barbarovi, jaký to pak má užitek pro veřejnost?“<sup>48</sup>

Kdo byl Clausewitz, aby nenásledoval Voltaira do míst, kam jej tento vedl? V desetiletích devatenáctého století následujících po jeho smrti se němečtí historikové stali průkopníky srovnávacích metod v historii a v politice, ale za jeho života vládlo osvícenectví. „Vidíme tedy..., že je třeba, abychom rozhodně nikdy nechápali válku jako cosi samostatného, nýbrž jako nástroj politiky; a jen tehdy, budou-li se tím řídit naše představy, je možné, abychom se nedostali do rozporu s dějinami všech válek,“ napsal.<sup>49</sup> Jak dokonaleji by se asi daly vyjádřit názory osvícenectví, jak jasněji názory voltariánů?

Avšak Voltaire uštědřil svým opovržlivým odmítnutím důležitosti událostí na březích Amudarji Clausewitzově teorii ránu. Vojenští historikové nyní zjišťují, že břehy Amudarji mají pro válečnictví tentýž význam jako Westminster pro parlamentní demokracii či Bastila pro revoluce. Na březích Amudarji, řeky, která odděluje Střední Asii od Persie a Blízkého východu, či v jejich blízkosti, se člověk naučil krotit koně, zapřahat jej do povozu a konečně jezdit na něm v sedle. Právě od břehů Amudarji vyráželi dobyvatelé, aby v Číně, Indii a Evropě založili „říše válečných vozů“. Právě na březích Amudarji došlo k revoluci ve vojenském jezdecktvu, jedné ze dvou nesporných revolucí ve vedení válek. Právě břehy Amudarji překračovala vlna za vlnou dobyvatelů a plenitelů ze Střední Asie – Hunů, Avarů, Maďarů, Turků, Mongolů –, aby vtrhli do západního světa. Právě v Samarkandu, těsně na sever od Amudarji, začal Tamerlán, tento absolutně nejběsilejší z nemsmyslně destruktivních náčelníků jezdeckých kmenů, svou vládu teroru. Na březích Amudarji najímali první kalifové, jakož i osmanští sultánové své otrocké vojáky. Turecké obležení Vídně v roce 1683, ohrožující srdce křesťanstva, zůstávalo v myslích Clausewitzových současníků nejničivější vojenskou epizodou. Teorie války, která nebere v úvahu Amudarju a vše, co tato řeka ztělesňuje, je chybnou teorií. Clausewitz takovou teorii nicméně vytvořil, a to s katastrofálními důsledky.

V letech po první světové válce považovali radikální vojenští spisovatelé Clausewitzovy když už ne přímo, tak působením okolností za odpovědného za nedávné krveprolití. Tak například britský historik B. H. Liddel Hart jej vinil z toho, že jako klíč k vítězství prosazoval největší možnou ofenzivu s nasazením největších možných sil. Ale v letech po druhé světové válce byl Clausewitz pozvednut k novým výšinám, přímo ke zbožnění, jako největší vojenský myslitel minulosti, současnosti i budoucnosti – což svědčí o rozsahu zaslepení, jež znovu rozdmýchal. Akademičtí strategové studené války prohlašovali, že v polotemnu hrozící jaderné zimy nabízí Clausewitz spásné světlo univerzální pravdy. S jeho odpůrci se nikdo nepáral. Tak například proslulý útok na Clausewitzovy z pera Liddella Harta byl odmítnut jako „karikatura“.<sup>50</sup>

Akademičtí strategové směšovali Clausewitzův postřeh s hypotézou. Clausewitzovým postřehem bylo, že válka je univerzálním fenoménem, válčilo se ve všech dobách a na všech místech již od konce doby ledové. Jeho hypotézou bylo, že existuje univerzálně platná teorie o cílech války, a jak těchto cílů lze dosáhnout. Je snadné pochopit, proč se tito teoretikové nechali Clausewitzem svést. Pod hrozbou jaderného úderu nemá stát jinou volbu než podřídit zahraniční politiku strategické doktríně, a to zcela bezpodmínečně. Jaderná mocnost musí působit dojmem, že svá slova myslí smrtelně vážně, neboť úspěch odstrašení závisí na tom, zdali přesvědčí protivníka o pevnosti svých záměrů – úhlavním nepřítelem přesvědčení jsou totiž vnitřní pochybnosti.

Jaderné odstrašování se však přičilo a přičí lidskému cítění, neboť znamená, že stát, pokud bude muset bránit svou vlastní existenci, bude jednat s politováníhodnou nevšímavostí k následkům pro své vlastní i protivníkovy národy. Není tedy divu, že přinejmenším v západním světě, kde politikové posledních 2000 let institucionalizovali judaisticko-křesťanskou víru v jedinečnou hodnotu každého jed-

notlivce, vzbuzovala teorie odstrašování nejhlubší odpor, často i u vlastenců od daných myšlenky obrany státu, a dokonce i u profesionálních válečníků, kteří za svou zemi prolévají krev.

Vytvořit filozofii, jež by integrovala teorii jaderného odstrašení s obecnou morálkou a politickou etikou demokratických států, představovalo úkol, jenž snadno převyšoval vynalézavost dokonce i těch nejchytřejších teoretiků. Avšak nemuseli se o nic takového pokoušet. V Clausewitzovi pohotově našli filozofii i slovník vojenského extremismu, které se v průběhu historie dostaly do oběhu. Zavládlo přesvědčení, že s jadernými zbraněmi jsou „absolutní“ i „skutečná“ válka jedno a to samé, a úvahy o hrůzách takového spojení vedly k přesvědčení, že to samo o sobě zaručuje, že k válce nedojde.

Tato logika však měla dvě slabá místa. Za prvé, byla naprosto mechanická; spoléhala na to, že proces odstrašování bude bezchybně fungovat za všech okolností. Avšak existuje-li jedna rozpoznatelná pravda o politice, tak je to ta, že mechanické prostředky při kontrole chování vlád zpravidla selhávají. Za druhé, vyžadovala, aby si občané států s jadernými zbraněmi vypěstovali schizofrenický pohled na svět: zatímco si udržovali víru v posvátnost lidského života, úctu k právům jednotlivce, toleranci k menšinovým názorům, zatímco souhlasili s hlasovacím právem, zodpovědností výkonných orgánů vůči orgánům zastupujícím a se všemi ostatními hodnotami ztělesňovanými právem, demokracií a judaisticko-křesťanskou etikou (jaderné zbraně byly rozmístěny za účelem ochrany těchto hodnot), očekávalo se od nich zároveň, že si osvojí kodex válečníka, pro něhož jsou nejvyššími hodnotami fyzická odvaha, podřízenost heroickému vůdci a přesvědčení, že „moc je právo“. Tato schizofrenie měla být navíc ještě trvalá, neboť, jak to formulovali teoretici nukleární války, „jaderné zbraně nelze odvynalézt“.

Robert McNamara, ministr obrany ve vládě prezidenta Johna F. Kennedyho, shrnul Clausewitzovu odstrašující logiku v projevu, který měl v roce 1962 na michiganské univerzitě, v kolébce amerických humanistických zásad. „Samotná síla a charakter sil aliance [sil NATO, ale v podstatě sil USA] patrně umožní, abychom si udrželi, dokonce i tváří v tvář masivnímu překvapivému úderu, dostatek rezervních úderných sil, abychom nepřátelskou společnost zničili, pokud k tomu budeme dohnáni,“ pravil.<sup>51</sup> Hrozba zasáhnout nepřítele, který zahájil „skutečnou válku“, válkou „absolutní“ měla filozofickou ryzost, které by patrně vzdal hold i Clausewitz. Ale tento hold by byl nářkem z minulosti. Neboť Clausewitz, jak jsem již řekl, byl dokonce i ve své době izolovaným mluvčím válečnické kultury, kterou se předchůdci moderního státu snažili v rámci svých hranic vykořenit. Přirozeně rozpoznali její význam pro státní účely, ale nechávali ji přežít jedině izolovanou ve skupině uměle zachovávaných vojenských těles. Pluky se totiž zcela lišily, co se étosu týče, od občanské společnosti, v níž byly posádkou.

V dávných časech byla evropská společnost zaplavena válečnickými hodnotami a praktikami. Později, počínaje sedmnáctým stoletím, vlády toho typu, jejichž byl Clausewitz služebníkem, fakticky demilitarizovaly evropskou společnost všude na západ od řek Odry a Drávy, tj. od Berlína a Vídně až k Atlantskému oceánu. Dosáhly toho cílevědomou politikou, zbavováním obyvatelstva palných zbraní,

ničením hradů provinčních grandů, přivlastňováním si jejich synů, z nichž dělaly důstojníky pravidelné armády, vytvářením speciálních sborů dělostřelců, jejichž důstojníci pocházeli z neválečnických tříd, a monopolizací výroby zbraní ve státních arzenálech.

Když byly evropské státy v reakci na síly uvolněné francouzskou revolucí nuceny postupně remilitarizovat vlastní obyvatelstvo, činily tak shora a tento proces byl přijímán s rozdílným stupněm nadšení. Všeobecná vojenská služba začala být, naprosto pochopitelně, spojována s představou utrpení a smrti. V první světové válce zahynulo 20 000 000 lidí, ve druhé světové válce 50 000 000. Velká Británie a Spojené státy od povinné vojenské služby po roce 1945 naprosto upustily. Když ji Spojené státy v šedesátých letech dvacátého století znovu zavedly, aby mohly vést posléze krajně neoblíbenou válku, odmítnutí branců a jejich rodin přijmout válečnické hodnoty vedlo k tomu, že USA přestaly válčit ve Vietnamu. Zde je důkaz, jak sebezníčující je úsilí uplatňovat v jedné společnosti dva vzájemně neslučitelné veřejné kodexy – kodex „nezadatelných práv“ včetně práva na život, svobodu a usilování o štěstí a kodex naprostého zřeknutí se sama sebe, když to vyžadují strategické potřeby.

A skutečně, ukázalo se, že všechny pokusy provést v moderním světě důkladné společenské změny shora jsou velice obtížné. Mnohé selhaly naprosto, především snaha změnit právo na soukromé vlastnictví či poměr pěstitelů k půdě. Společenské změny zosnované zdola – silná stránka reformistických náboženských hnutí – mají na kontě více úspěchů. Je tudíž poučné sledovat směr úsilí remilitarizovat společnost dvacátého století zdola. Zvláště dva případy zasluží obzvláštní pozornost. Jedná se o snahu Mao Ce-tunga v Číně a jeho následovníků ve Vietnamu a Tita v Jugoslávii. Oba měly své kořeny v Marxově směrnicí „vytvořit lidové armády“ jako prostředek k rozpoutání nevyhnutelné revoluce. Oba pokusy si byly navzájem pozoruhodně podobné. Oba přinesly politické výsledky, k nimž směřovaly. Žádný z nich neměl jiné než katastrofální kulturní následky.

V letech po svržení posledního císaře v roce 1912 Čína upadla do anarchie, během níž nominálně suverénní republikánská vláda soupeřila o autoritu s místními vojenskými diktátory ve všech provinciích. Třetí stranou konfliktu byla rodící se komunistická strana. Jeden z jejích vůdců, Mao Ce-tung, se dostal do sporu s ústředním výborem a s jeho sovětskými mentory. Jeho oponenti měli v úmyslu obsazovat města. Mao, na základě pečlivého studia skutečného rozhořčení venkovského obyvatelstva, mezi nímž se jeho vojáci pohybovali, rozhodl, že nejlepším způsobem, jak obsadit města, je rozptýlit po okolní krajině revoluční partyzány. Došel k přesvědčení, že z těchto partyzánských sil lze vytvořit vítězné armády. V memorandu, které napsal v roce 1929, popsal svou metodu:

Taktika, k níž jsme došli na základě úsilí uplynulých tří let, se skutečně liší od ostatních taktik, ať již starověkých či moderních, čínských či zahraničních. S naší taktikou lze pozvednout masy k zápasu ve stále se zvětšujícím měřítku a žádný nepřítel, jakkoliv mocný, se nám nemůže postavit. Naší taktikou je partyzánská taktika. Tvoří ji hlavně následující body: rozděl naše síly k pozved-

nutí mas, soustřed' naše síly k boji s nepřítelem. ... Pozvedni největší množství mas v nejkratším možném čase.<sup>52</sup>

Mao se mylně domníval, že jeho taktika je jedinečná. Ve svém důrazu na izolování měst ovládnutím okolní krajiny vycházela přímo z metod jezdeckých národů, které byly tak vytrvalými nepřáteli Číny téměř po dva tisíce let. Ale Maova metoda obsahovala nové rysy. Za prvé to bylo jeho přesvědčení, že tito „beztřídní“ – „vojáci, bandité, lupiči, žebráci a prostitutky“ – jsou vodou na revoluční mlýn, „lidmi schopnými bojovat velice statečně a změnit se pod patřičným vedením v revoluční síly“. Za druhé v jeho uvědomění si, že tváří v tvář mocnějšímu nepříteli nelze válku vyhrát jinak než trpělivým vyhýbáním se rozhodujícímu střetnutí, dokud nepřítele jeho frustrace a vyčerpání nepřipraví o šanci na vítězství.<sup>53</sup> Tato teorie „prodlužované války“ bude připomínána jako Maův hlavní příspěvek vojenské teorii. Po jejím triumfálním vítězství nad Čankajškem v Číně ji uplatnili ve svých válkách Vietnamci, nejprve proti Francouzům a potom proti Američanům.

V letech 1942 až 1944 použil tuto taktiku také Josip Broz Tito, generální sekretář jugoslávské komunistické strany, a to v pohořích Černé Hory a Bosny a Hercegoviny. Němečtí a italské okupanti Jugoslávie již proti partyzánské armádě bojovali – proti Mihailovičovým četníkům,\* loajální královské vládě v exilu. Politikou četníků bylo skrývat se tak dlouho, dokud se státy Osy dostatečně nevyčerpají válkou mimo Jugoslávii a nenaskytne se tak příležitost k úspěšnému celostátnímu povstání. Tito nic takového dělat nehodlal. Z rozličných důvodů včetně snahy uvolnit tlak na Sovětský svaz, ale také ve snaze rozšířit stranický aparát po celé Jugoslávii bojovali jeho partyzáni na co největším prostoru a co neaktivněji. „Kdekoliv partyzáni ... obsadili nějaké území, ... organizovali výbory rolníků, kteří řídili místní záležitosti a udržovali právo a pořádek. Dokonce i když partyzáni ztratili vládu nad nějakou oblastí, zůstávali tito političtí pomocníci aktivní.“<sup>54</sup> Sir William Deakin, tehdejší britský styčný důstojník u Titova štábu, takto popsal své pozorování tohoto procesu v akci, krátce po úspěšném německém výpadu proti Titově velitelské brigádě v roce 1943: „Okamžitě ve chvíli našeho unaveného ústupu před zkázou se [Milovan] Džilas [přední komunistický intelektuál, ale také válečník, který zabíjel Němce] stáhl s hrstkou druhů jižně od zpusťoveného bojiště. Bylo nepsaným pravidlem partyzánské války, že na ztraceném svobodném území musí pokračovat i ta nejelementárnější stranická práce a znovu se musejí vytvářet buňky v očekávání budoucího návratu.“<sup>55</sup>

O tomto „heroickém“ aspektu partyzánské boje, který tak hluboce inspiroval podobné ve vojáky přeměněné učence, jako byl Deakin, se dobře čte na papíře.

\* Četníci – partyzánské oddíly (čety) pravoslavných jižních Slovanů bojující v 19. století proti turecké nadvládě. Za druhé světové války se tak nazývaly ozbrojené jednotky srbského antikomunistického hnutí odporu (ravnogurské hnutí, dražovci). V letech 1941–45 působili v Srbsku, Bosně a Černé Hoře. Odvetou za genocidu pravoslavného etnika pronásledovali Chorvaty a muslimy. V občanské válce byli poraženi komunistickými partyzány. (Pozn. překl.)

Ale v praxi přinášela politika vedení aparátnicko-vojenského tažení křížem krájem Jugoslávií nevýslovné utrpení jihoslovanským národům. Jejich historie byla již předtím hořkou historií násilnického soupeření, které válka znovu probudila. Na severu vůdcové katolických Chorvatů využili výhod italské ochrany, aby rozpoutali kampaň za vyhoštění, násilné konvertování či vyhlazování pravoslavných Srbů. Muslimové v Bosně a Hercegovině se také pustili do občanské války, zatímco na jihu zaútočili na Srby v Kosovu jejich albánští sousedé. Pokud šlo o četníky, ti zápasili o nadvládu v srbských zemích s partyzány, s nimiž nedokázali dohodnout společnou strategii, ale nezačínali otevřenou válku s německými okupanty, aby nevyprovokovali odvetná opatření. Josip Tito vůči odvetným opatřením své srdce zatvrdil, dokonce považoval ukrutnosti vojáků Osy za podnět přílivu nových rekrutů. Úmyslně za sebou lákal Němce po sedmi takzvaných „ofenzivách“, po nichž zůstala z krajiny, kterou partyzáni táhli, pustina. Vesničané museli budto následovat partyzány „do lesů“ (tradiční označení místa úkrytu odpůrců Turků), anebo zůstat a očekávat odvetu. Kardej, Titův zástupce, neměl žádné zábrany co se týče vhodnosti konfrontace neangažovaných s takovým dilematem: „Někteří velitelé se obávají odvetných opatření a jejich strach je na překážku mobilizaci v chorvatských vesnicích. Já se domnívám, že odvetná opatření budou mít užitečné důsledky, neboť přimějí chorvatské vesnice přejít na stranu srbských vesnic. Ve válce se nesmíme obávat zničení celých vesnic. Teror bude mít za následek ozbrojený boj.“<sup>56</sup>

Kardejova analýza byla správná. Titova politika připojení panjugoslávského, prokomunistického a protinacistického válečného úsilí k síti již zuřících místních etnických a náboženských, kolaborantských a antikolaborantských konfliktů, ale také porušování příměří všude, kde na ně narazil, měla skutečně za následek, že mnoho malých válek se změnilo v jednu velkou válku, v níž se stal nejdůležitějším velitelem místních sil bojujících proti vojskům Osy právě Tito. Na jeho příkaz bylo mnoho jugoslávských mužů a mnoho jugoslávských žen přinuceno zvolit si stranu. Obyvatelstvo bylo skutečně militarizováno zdola. Na konci války bylo nejméně 100 000 těch, kteří si zvolili špatnou stranu, následně zabito partyzány, a tak se ve smrti připojili ke 350 000 Srbů, zabitých proitalskými Chorvaty. Nicméně, vzhledem k tomu, že královská jugoslávská armáda se zhroutila v roce 1941 za pouhých osm dní, musí být většina z 1 200 000 ostatních Jugoslávců z celkového počtu 1 600 000, kteří zemřeli v letech 1941 až 1944, považována za aktivní či pasivní oběti politiky partyzánské války. Byla to strašlivá cena za to, aby Tito mohl dosáhnout svého politického cíle.

Povrchní stránka takového válečnictví – ať již jugoslávského, sovětského, čínskému nebo vietnamského – tvořila poutavou surovinu pro umění socialistického realismu. Bronzové sochy vzdorných mladíků v životní velikosti, třesoucích se touhou zemřít pro svoji vlast, dominovaly ústřední hale jugoslávského vojenského muzea v Bělehradě. Skvěle dramatizovaly myšlenku lidového odporu. V jiném duchu vyjadřovala totéž plátna Sergeje Gerasimova – *Matka partyzána*, těhotná novým bojovníkem, chladně čelící německému vojákovvi, který spálil její dům, *Partyzáni jsou tady* Taťjána Nazarenková, ironická pieta pomoci, která dorazila

příliš pozdě na scénu německých zvěrstev, a *Osvobození Jacje* Ismeta Mudžesimoviće, epizoda z Titovy války, jež nicméně připomíná Géricaultovo velkolepé odsouzení osmanského útlaku, namalované během řecké války za nezávislost. Velice podobná díla, byť hodně nepůvodní, vznikla po válkách Maa a Ho Či-mina na východě. Příslušníci lidové armády v obnošených, leč úpravných polních uniformách utěšují Čankajškovy oběti, pracují bok po boku s rolníky, aby jim pomohli sklidit úrodu z ohrožených polí, anebo se účastní masového tažení za konečným vítězstvím za rudého ranního rozbřesku.<sup>57</sup>

Partyzánské umění je nicméně uměním ztuhlé konstrukce, doslova klišé, moment očividného realismu vytrženého z naprosto odlišné reality. Samozřejmě, neboť zkušenost z lidového boje, z přinucení mírumilovných a zákonů dbalých občanů, aby se chopili zbraní a prolévali proti své vůli a v rozporu se svými zájmy krev, je nevýslovně strašlivá. Národy na západě byly během druhé světové války většinou ušetřeny, Američané a Britové naprosto. Těch pár, kteří byli svědky toho, co válka v praxi znamená, zanechalo hrůzná líčení toho, co viděli. William Deakin, mladý historik z Oxfordu, který v roce 1943 seskočil padákem do Jugoslávie, aby se připojil k Titovi, popsal setkání s některými zajatými četníky:

Během noční akce partyzánské jednotky zajaly velitele četnického *odredu* ze Zenice Goluba Mitroviće a dva členy jeho štábu. Stanul jsem tváří v tvář této skupině zajatců na lesní mýtině. Padl návrh, abych je vyslechl osobně. Bylo to poprvé a naposledy, kdy taková situace nastala. Odmítl jsem. Britové se nesměli účastnit občanské války. Důvod byl naprosto jasný. Vymykalo se mému pověření, abych byl zatažen do výslechu četnických zajatců, kteří měli být popraveni. Odvrátil jsem se a odešel mezi stromy. Několik výstřelů z pušek incident ukončilo. O pár minut později jsme došli k oněm třem tělům. Partyzánské velení přijalo epizodu s nevolí. Dlouho jsem očekával takové střetnutí a věděl jsem, že budu muset zaujmout toto stanovisko a nikdy se od něj neodchýlit – za cenu nedostatku pochopení a určité nevole ze strany našich partyzánských spojenců. Měli dojem, že my bojujeme v jiné válce.<sup>58</sup>

Samozřejmě jiné stanovisko zaujmout nemohl. Žádný právní kodex uznávaný britským vojskem nepřipouští okolnosti, jež by ospravedlňovaly střelení neozbrojených mužů, kteří mu padli do rukou a které by soud neodsoudil za hrdelní zločiny.

Milovan Džilas měl tolik cti, že ve svých velkolepých memoárech o realitě partyzánské zkušenosti (*Válečná léta*) odhalil, jak hluboko byl sám korumpován kodexem partyzánské války. Takto on osobně zacházel s neozbrojenými zajatci, kteří padli do jeho rukou:

Sundal jsem z ramene pušku. Neodvážil jsem se vystřelit, protože Němci byli nějakých čtyřicet metrů nad námi – slyšeli jsme je křičet. Udeřil jsem Němce do hlavy. Pažba praskla a Němec padl na záda. Vytáhl jsem nůž a jedním pohybem jsem mu prořzl hrdlo. Potom jsem podal nůž Radžu Nedeljkićovi,

politickému pracovníkovi, kterého jsem znal již před válkou a jehož vesnici Němci zmasakrovali v roce 1941. Nedeljković bodl druhého Němce, který sebou házel, ale brzy znehybněl. Později vznikla na základě toho historka, že jsem ubil jednoho Němce v boji muže proti muži. Ve skutečnosti, stejně jako většina ostatních zajatců, Němci byli jakoby paralyzováni, nebránili se a ani se nesnažili utéci.<sup>59</sup>

Brutalitě, které se Džilas naučil v jugoslávských horách, se učily desítky milionů, kdekoliv se praktikovala „lidová válka“. Její cena v životech se dá stěží vyčíslit. Zemřely desítky milionů, buďto jako účastníci či častěji jako nešťastní svědci konfliktů v Číně, Indočíně a Alžírsku. Během Maova Dlouhého pochodu z jihu na sever Číny v letech 1934–35 přežilo jenom nějakých 8000 z 80 000, kteří se vydali na cestu. Ti, kteří přežili, se stali stejně jako Džilas nemilosrdnými vykonavateli sociální revoluce, která poměřovala svou dokonalost množstvím „třídních nepřátel“, které poslala na smrt.<sup>60</sup> Asi milion „statkářů“ bylo zabito rok poté, co se komunisté v Číně dostali v roce 1948 k moci, obvykle svými vesnickými sousedy podněcovanými stranickými „kádry“, často těmi, kteří přežili Dlouhý pochod. Takový válečný masakr byl neodmyslitelnou podstatou doktríny lidové války od začátku.

Pravděpodobně nejtragičtější ze všech remilitarizací zdola byla ta, k níž došlo v letech 1954 až 1962 v Alžírsku, kde veteráni první indočínské války – francouzští důstojníci na jedné straně a bývalí vojáci francouzských alžírských pluků na druhé – uvalili doktrínu lidové války na každou vrstvu obyvatelstva, kterou dokázali dostat pod svou kontrolu. Fronta národního osvobození, vědomě imitující Mao, záměrně zaplétala vesničany do povstaleckých akcí, kdekoliv k tomu měla příležitost. Vybraní francouzští důstojníci (z nichž mnozí byli ve vietnamských zajateckých táborech nuceni studovat Marxe) na to reagovali výcvikem „svých“ vesničanů v boji proti povstalcům a přísahali na své životy, že Francie své věrné nikdy nepustí. Když je nakonec opustila, bylo přinejmenším 30 000, ale možná až 150 000 věrných zavražděno vítěznou FNO. Ta ztratila v bojích 141 000 příslušníků a sama zabila během osmi let války 12 000 vlastních členů v interních čistkách, 16 000 dalších muslimských Alžírčanů, a bylo vyčísleno, že pravděpodobně dalších 50 000 prostě „zmizelo“. Alžírská vláda sama dnes udává cenu této lidové války jako 1 000 000 obětí z předválečné muslimské populace v počtu 9 000 000.<sup>61</sup>

Válečná generace, kterou zrodila remilitarizace v Alžírsku, Číně, Vietnamu a v bývalé Jugoslávii, dnes již stárne. Revoluce, za něž sama spolu s miliony nedobrovolných účastníků zaplatila krví a mukami takovou strašlivou cenu, odumřely od kořenů. Jižní Vietnam, cena za Ho Či-minovu dlouhou válku, odmítl vzdát se svých kapitalistických zvyků. Čínští starci, účastníci Dlouhého pochodu, zachovali autoritu strany jedině tím, že připustili ekonomickou svobodu, zcela neslučitelnou s marxistickou doktrínou. V Alžírsku množící se populace hledá řešení ekonomických těžkostí buď v islámském fundamentalismu, či v emigraci do bohatšího světa na druhém břehu Středozemního moře. Národy bývalé Jugoslávie, které se Tito snažil sjednotit tím, že zakrvácel jejich ruce ve společném boji proti silám Osy, si

nyň znovu zakrvácely ruce v boji všech proti všem, který ze všeho nejvíc připomíná „územní vysídlování“, v němž antropologové spatřují základní logiku daleko „primitivnějšího“ válečnictví kmenové společnosti. Na hranicích rozpadlého Sovětského svazu, z něhož moderní revolucionáři čerpali inspiraci, dochází nyní k podobnému vývoji, neboť nově nezávislé „menšiny“ využívají osvobození ze sovětské nadvlády, aby oživily starověkou kmenovou nenávist a znovu se pustily do válek, někdy spíše uvnitř kmenů než mezi nimi, v čemž pozorovatelé zvenčí neshledávají vůbec žádný politický smysl.

Když uvažujeme o tomto světě na konci dvacátého století, v němž bohaté státy, které provedly remilitarizaci shora, učily svou vůdčí zásadou mír, a chudé státy, které utrpěly remilitarizací zdola, tento dar zavrhnou či haní, což nelze připustit, že válka konečně ztratila svou užitečnost a hlubokou přitažlivost? Válka v našich časech není pouhým prostředkem k vyřešení mezistátních sporů, ale také nástrojem, jímž rozhořčené, vykořeněné, hladové masy, nazí tohoto světa, toužící svobodně vydechnout, vyjadřují svůj hněv, žárlivost a potlačené nutkání k násilí. Jsou důvody věřit, že konečně po pěti tisících letech vedení válek by mohly kulturní a materiální změny potlačit lidskou náchylnost k chápání se zbraní.

Materiální změnu máme všichni před očima. Je to vyvinutí termojaderné zbraně a interkontinentálního systému, pomocí něhož lze balistické střely dopravit k cíli. Avšak jaderné zbraně nezabily po 9. srpnu 1945 nikoho. Oněch 50 000 000 mrtvých, kteří po tomto datu zahynuli ve válkách, bylo většinou zabito levnými, masově vyráběnými zbraněmi a malorážní municí, které nestojí o mnoho více než tranzistorová rádia a suché monočlánky, jimiž byl svět zaplaven ve stejném období. Protože levné zbraně narušily jen velice málo život v rozvinutých zemích, mimo lokality, kde bují obchod s drogami a politický terorismus, obyvatelstvo bohatých států jen pomalu rozpoznává, jakou hrůzu tato záplava přináší. Avšak k rozpoznání této hrůzy krůček po krůčku dochází.

Válka v Alžírsku, která skončila v roce 1962, se jen málo objevovala v televizním zpravodajství, ale válka ve Vietnamu již z větší části ano. Televize tehdy sloužila daleko více k posílení rezistence mužů v odvodním věku a jejich rodin než k mobilizaci antipatií k válce samotné. Ale efektní televizní podívaná na hladovějící Etiopany prchající před vojáky skoro stejně hladovými, na zvěrstva Rudých Khmerů v Kambodži, na masové vraždění íránských dětských vojáků v močálech Iráku, na zničení Libanonu jako společnosti a na tucet dalších nechutných, krutých a nesmyslných konfliktů měla daleko odlišnější účinek. Dnes je stěží možné dosáhnout kdekoliv ve světě významnější rozumové podpory pro názor, že válka je ospravedlnitelná činnost. Nadšení Západu pro válku v Zálivu pominulo pár dní potom, co byly předvedeny vizuální důkazy krveprolití, které způsobila.

Russell Weigley odhalil ve své nedávné významné studii počátek toho, co nazývá netrpělivostí s „chronickou neschopností válek něco rozhodnout“. Za předmět své studie si zvolil období od počátku sedmnáctého do začátku devatenáctého století, kdy státy měly k dispozici spolehlivé nástroje vojenské moci za podmínek technologické rovnováhy, a dokazuje, že válka se neukázala být „účinným pokračováním politiky jinými prostředky, ... ale úpadkem politiky“. Zklamání způsobe-

né selháním snahy dosáhnout rozhodujícího výsledku vedlo v následujících stolecích, jak Weigley vyvozuje, k „vykalkulovanému a spontánnímu sáhnutí k ještě větším a hanebnějším krutostem, k plenění měst a pustošení venkova jak ve snaze po pomstě, tak v obvykle marné naději, že nepřátelského ducha zlomí ještě větší krutostí“.<sup>62</sup> Jeho argumenty, stejně jako argumenty uvedené v této kapitole, míří stejným směrem. Dají se shrnout následujícími formulacemi.

Ve století, jež začalo francouzskou revolucí, se vojenská logika a kulturní étos začaly ubírat rozdílnými směry. V rozvinutém průmyslovém světě probudilo vzrůstající bohatství a rozkvět liberálních hodnot očekávání, že historické strádání, jemuž bylo lidstvo vystaveno, je na ústupu. Ukázalo se však, že tento optimismus nestačí na to, aby se změnil způsob, jakým státy řeší své vzájemné spory. Naopak, hodně bohatství, které industrialismus produkoval, bylo vynakládáno na militarizaci obyvatelstva místo v jeho prospěch, takže když válka ve dvacátém století vypukla, její „nezvládnutá nepohotopnost něco rozhodnout“, jak Weigley konstatuje, se projevila ještě s větší silou. V důsledku toho bohaté státy zahájily ještě intenzivnější militarizaci svého obyvatelstva shora, ve snaze pohnout se z tohoto mrtvého bodu. Jak se přelomová válka rozlil do chudého světa, začala militarizace zdola, když se vůdcové jednotlivých hnutí rozhodli získat nezávislost na evropských říších a když touha po ekonomickém blahobytu po vzoru západního světa přiměla rolníky, aby se stali válečníky. Oba směry vývoje byly odsouzeny skončit zklamáním. Otřesná cena v životech, kterou za masovou militarizaci obyvatelstva shora musely zaplatit v první a druhé světové válce průmyslové státy, vedla k vývoji jaderných zbraní, určených k ukončení válek bez nasazení lidských sil na bojištích. Jakmile však byly tyto zbraně jednou rozmístěny, hrozily ukončit naprosto všechno. Výsledkem masové militarizace v chudém světě nebylo osvobození, ale upevnění utlačovatelských režimů, dosazených k moci za cenu všeobecného utrpení a smrti.

Právě v tomto stadiu se svět dnes nachází. Navzdory zmatkům a nejistotě se zdá docela možné, že spatřujeme vynořující se obrys světa bez válek. Jedině opravdu odvážný člověk by mohl tvrdit, že válka vychází z módy. Znovuožívající nacionalismus národů Balkánu a bývalého sovětského Zakavkazska, jenž našel výraz v obzvláště odpudivé formě vedení války, by jej usvědčil ze lži. Takové války však nepředstavují onu hrozbu, kterou představovaly podobné konflikty v předjaderném světě. Nepředstavují hrozbu opatrovnické podpory ze strany nepřátelů velmocí se všemi nebezpečnými důsledky, jaké taková podpora mohla přinést, ale vyvolávají humanitární snahy vměšovat se prostřednictvím mírových sil. Vyhledky na zprostředkování míru mohou být iluzorní. Balkánské a zakavkazské konflikty jsou starobylého původu a zdá se, že jejich cílem je ono „územní vysídlování“, důvěrně známé antropologům z jejich zkoumání „primitivních“ válek. Takové konflikty se již svým charakterem vzpírají úsilí na zprostředkování zvenčí, protože jsou živeny vášněmi a zarytou nenávisť, jež nelze vyřešit racionálními prostředky přesvědčování či kontroly. Jsou apolitické takovou měrou, na jakou Clausewitz téměř nebral ohled.

Avšak skutečnost, že k takovému úsilí dochází, naznačuje závažné změny v po-

stoji civilizace k válce. Úsilí o dosažení míru není motivováno kalkulací politických zájmů, ale odporem k tomu, co válka dokáže. Tento podnět je humanitární povahy, a ačkoliv humanitarismus je starým nepřítelem válčení, nebyl v minulosti nikdy vyhlášen za hlavní princip zahraniční politiky nějaké mocnosti, jak to nyní učinily Spojené státy, ani nenalezl účinnou nadnárodní organizaci, jež by mu dodala síly, jakou je dnes Organizace spojených národů, ani nezískal hmatatelnou podporu od širokého spektra neangážovaných států, ochotných podpořit tento princip vysláním jednotek udržujících či prosazujících mír v oblastech konfliktů. Prezident Bush snad zašel příliš daleko, když vyhlásil, že nastává nový světový pořádek. Znamky odhodlanosti nového světa potlačující krutosti zlořádů jsou nicméně jasně patrné. Taková odhodlanost, pokud vyjde najevo, je nejnadějnějším výsledkem událostí strašlivého dvacátého století.

Koncept kulturního přeobrazení skýtá ukvapeným nástrahy. Očekávání, že pozvolné změny – zvyšování životní úrovně, vzdělanosti, odborné lékařské péče a sociálního zabezpečení – změny lidského chování k lepšímu, bylo tak často zmařeno, že se může zdát nerealistické předpovídat nástup účinných protiválečných postojů ve světě. Avšak k důkladným kulturním změnám skutečně dochází a jejich existenci lze doložit. Jak konstatoval americký politický vědec John Mueller:

Otrokářské zřízení bylo vytvořeno na úsvitu lidské rasy a mnohokrát bylo považováno za základní fakt existence. Avšak v letech 1788 až 1888 byla instituce otroctví reálně zrušena ... a tento skon se až dosud zdá trvalý. Podle všeho odumřely i podobně „úctyhodné“ instituce lidských obětí, zabíjení dětí a soubojů, anebo byly odstraněny. Dalo by se tvrdit, že válka, přinejmenším válka v rozvinutém světě, se bude ubírat stejnou cestou.<sup>63</sup>

Je nutné říci, že Mueller nesouhlasí s tvrzením, že člověk je biologicky disponován k násilí, což je tvrzení velice vášnivě diskutované behaviorální vědou, od něhož se většina vojenských historiků uvážlivě distancuje. Není však nutné zaujímat nevěříčný postoj, aby na člověka udělaly dojem důkazy, že lidstvo, kdykoliv má možnost volby, se od instituce válčení distancuje.

Na mě tyto důkazy dojem činí. Válka, zdá se mi po životě stráveném čtením o tomto předmětu, stýkáním se s válečníky, navštěvováním dějišť války a pozorováním jejích účinků, možná opravdu již přestává být pro lidské bytosti přitažlivá jako žádoucí a produktivní, a už vůbec nepředstavuje racionální prostředek k vyřešení jejich nespokojeností. To není pouhý idealismus. Lidstvo má schopnost uvést v průběhu času do souladu náklady a užitečnost velkých a univerzálních projektů. Po většinu doby, během níž máme záznamy o lidském chování, lze jasně doložit přesvědčení lidstva, že užitek z války vyvážil vynaložené náklady, anebo se tak alespoň zdálo, jakmile byla dosažena zdánlivá rovnováha. Nyní výpočty dosvědčují, že je tomu právě naopak. Náklady jasně převažují nad užitek. Některé z těchto nákladů jsou materiální povahy. Superinflační výdaje na obstarávání zbraní těžce doléhají na rozpočty i těch nejbohatších států, přičemž chudé státy se připravují o šanci na ekonomické osamostatnění, když se snaží být silné po vojen-



ské stránce. Cena na životech za skutečnou válku je ještě vyšší. Bohaté státy samy o sobě došly k závěru, že tuto cenu neponesou. Chudé státy, které se dostaly do války s bohatými státy, jsou přemoženy a poníženy. Chudé státy, které bojují mezi sebou navzájem, jsou zataženy do občanské války, ničí svůj vlastní blahobyť, a dokonce i struktury, které by umožnily zotavení se z následků války. Z války se opravdu stala metla, stejně jako byly v průběhu většiny lidské historie nemoci. Proti nemocem se však vždycky bojovalo, téměř až kam lidská paměť sahá. Nemoci ovšem koneckonců nikdy neměly přátele, na rozdíl od války, válka však dnes vyžaduje takový druh přátelství, které může být odměněno jenom falešnou mincí. Svět politické ekonomie, který neponechává prostor pro požadavky války, to je nutné si uvědomit, představuje novou kulturu lidských vztahů. Protože většina kultur, o nichž víme, byla proniknuta válečnickým duchem, vyžaduje tato kulturní transformace roztržku s minulostí, pro což nemáme precedens. Ovšem neexistuje ani precedens pro hrozbu, kterou budoucí válka představuje pro svět. Mapování cesty, kterou se lidská kultura ubírala svou nepochybně válečnickou minulostí k potenciálně mírumilovné budoucnosti, je tématem této knihy.

## MEZIHRA PRVNÍ

### *Limity vedení války*

Těšení se na budoucnost, v níž bude válka jako nouzové řešení podřízena rozumným omezením, nás nesmí svést k falešnému názoru, že v minulosti neexistovaly limity vedení války. Vyspělejší politické a etické systémy se snažily uvalit právní či morální omezení jak na samo využití války, tak na její praktiky již od dávných časů. Nejdůležitější limity vedení války však vždycky ležely mimo vůli či pravomoc člověka, který měl velet. Spadaly do říše, kterou sovětský generální štáb nazýval „trvalé operační faktory“, a tyto faktory – počasí, klima, roční doba, terén, vegetace – vždycky ovlivňovaly, často omezovaly a někdy zcela znemožňovaly válečné operace. Jiné faktory, nepřesně kategorizované jako „podmíněné“ a zahrnující problémy s dodávkami, zásobováním, ubytováním a vystrojením, přísně limitovaly rozsah, intenzitu a trvání vedení války v mnoha obdobích lidské historie. Jak rostlo bohatství a rozvíjela se technologie, byly některé z těchto faktorů potlačeny či z větší části překonány (tak například potravinové dávky mohou být uchovány ve vyhovující formě po téměř nekonečnou dobu), ale o žádném z nich se nedá říci, že by byl zcela eliminován. Jak nakrmit, jak ubytovat a jak přesunovat vojsko v poli zůstává dodnes prvním, hlavním a nejtrvalejším problémem, který velitel musí řešit.

Účinek jak „trvalých“, tak „podmíněných“ faktorů jako limitů rozsahu a intenzity ofenzivních, jakož i defenzivních operací lze snad nejlépe ilustrovat námořním válečnictvím. Na zemi dokáže člověk bojovat třeba jen pěsti, ale aby dokázal být jen to na vodní hladině, potřebuje k tomu plovoucí základnu. Lze se domnívat, že základny pro tento konkrétní účel, vzhledem k jejich tendenci se rozpadat, se začaly v lidské historii stavět poměrně pozdě. Nejstarší nalezená se datuje až rokem 6315 před Kristem a vzhledem k úsilí, pravděpodobně kolektivnímu úsilí, které konstrukce nejjednoduššího voru či kánoe z vydlabaného kmene vyžaduje, můžeme předpokládat, že kostěné a kamenné nástroje, které jsou dokladem nejranější člověčí pracovitosti, jsou rozhodně daleko staršího data než stavba člunů.<sup>1</sup>

Specializované válečné lodě, dokonce i lodě pro válku alespoň vhodné, jsou relativně nedávného původu. Jejich stavba byla vždycky nákladná a jejich obsluha vyžadovala specializované posádky. Jejich výroba a provoz tudíž vyžadovaly značný nevratný kapitál, nejlépe přebytek z výnosů panovníka. A přestože nejranější formy bojování na moři byly motivovány spíše pirátskou honbou za ziskem než politikou, musíme mít na paměti, že dokonce i pirát potřebuje kapitál, aby mohl své podnikání zahájit. První válečná loďstva mohla, ale nemusela mít za cíl potírání pirátství – na počátku byli panovníci patrně motivováni k výstavbě válečných lodí